

स्रोतकक्षामा बहिरा तथा सुस्त श्रवण विद्यार्थीहरूको
सिकाइ उपलब्धि

स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) द्वितीय वर्षको शैक्षिक योजना तथा
व्यवस्थापन विषयको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि
शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभागमा प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता

ईश्वरीप्रसाद शिवाकोटी

त्रि.वि. दर्ता नं. : ३०-८७३९१४-१

परीक्षा रोल नं. : २१४००६३ (दोस्रो वर्ष)

क्याम्पस रोल नं. : १९०/०६३-०६५

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस
शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग
इन्द्रपुर, मोरङ
२०६७, आश्विन

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको शोधपत्र लेखन विषयको आवश्यकता पूरा गर्न 'विशेष शिक्षा कार्यक्रमले बहिरा तथा सुस्त श्रवण विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभाव' शीर्षकमा यो शोध प्रतिवेदन तयार गरिएको छ । यो शोधपत्र बहिरा तथा सुस्त श्रवण विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धिको वर्तमान अवस्थसँग सम्बन्धित छ ।

यस शोधपत्र तयारी गर्नमा आफ्नो व्यक्तिगत एवं अध्यापन सम्बन्धी व्यस्तताको वावजुद पनि सुरुदेखि अन्त्यसम्म सँधै सद्भावपूर्ण तरिकाले निर्देशन, मार्गदर्शन र सल्लाह-सुझाव प्रदान गर्नुहुने शोध निर्देशक सुकुना बहुमुखी क्याम्पसका आदरणीय गुरु शि.सा. भोजराज घिमिरेज्यूप्रति सर्वप्रथम म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । मेरो शोधप्रस्ताव स्वीकृतिदेखि शोधपत्र लेखनसम्म आवश्यक सल्लाह दिनुहुने सोही क्याम्पसका आदरणीय गुरुहरू शिक्षा योजना व्यवस्थापन विभागका विभागीय प्रमुख उपप्राध्यापक लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठ, शि.सा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्, उपप्राध्यापक केशव भट्टराई तथा उपप्राध्यापक गणेश दाहालज्यूहरूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । अध्ययनको शीर्षकसँग सम्बन्धित यथार्थ तथ्याङ्क र जानकारी उपलब्ध गराइ सहयोग पुर्याउनुहुने जिल्ला शिक्षा कार्यालय भापाका सम्बन्धित पदाधिकारीहरू, लेखाजोखा केन्द्रका संयोजक श्री लुना शिवाकोटी, नमुना छनौटमा परेका तीनवटा विद्यालयका व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष, प्रधानाध्यापक, दुर्गापुर तथा अनारमनी स्रोतकेन्द्रका स्रोत व्यक्तिहरू, स्रोत शिक्षकहरू, श्री कनकाई मा.वि. सुरुङ्गाका विशेष शिक्षातर्फका सम्पूर्ण शिक्षकहरू, बहिरा तथा सुस्त श्रवण विद्यार्थीहरू र उनीहरूका अभिभावकहरू सबैलाई विशेष धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । यस शोध कार्यमा प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्ण महानुभावहरूमा कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यस शोध प्रतिवेदनलाई भाषिक शुद्धताका साथ कम्प्युटर टाइपिङ्ग तथा सेटिङ्ग गरी सहयोग गर्नुहुने कनकाई बहुमुखी क्याम्पस सुरुङ्गाका उपप्राध्यापक श्री कुलेन्द्र मैनालीज्यू तथा भाषा सम्पादनमा सहयोग गर्नुहुने श्री कनकाई मा.वि. सुरुङ्गाका नेपाली विषय शिक्षक श्री चन्द्रमणि हुमागाईज्यूहरू प्रति हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन प्रकट गर्दछु ।

अन्त्यमा, मेरो यस शोध कार्यप्रति श्रद्धा राख्ने सम्पूर्ण मित्रजन, सहपाठी साथीहरू एवं शुभचिन्तक महानुभावहरूलाई हार्दिक धन्यवाद दिदै यो शोधपत्र सम्बन्धित सबै संघसंस्थाहरूलाई उपयोगी हुने कुरामा विश्वास लिएको छु ।

शोधसार

यो शोधपत्र स्रोतकक्षामा बहिरा तथा सुस्त श्रवण विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि शीर्षकमा तयार पारिएको छ । यो शोधपत्र स्रोतकक्षामा बहिरा तथा सुस्त श्रवण बालबालिकाहरूको कक्षागत तथा विषयगत सिकाइ उपलब्धिको लेखाजोखा गर्ने मूल उद्देश्यमा केन्द्रित भई अध्ययन सम्पन्न गरिएको छ ।

यो शोधकार्य सम्पन्न गर्नका लागि उद्देश्यपूर्ण नमुना छनोट अध्ययन विधि प्रयोग गरी भ्नापा जिल्लाका बहिरा तथा सुस्त श्रवण विद्यार्थीहरू अध्ययन गर्ने जम्मा ६ वटा मध्ये तीनवटा विद्यालयका व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष र प्र.अ. ३/३ जना, स्रोत शिक्षकहरू ९ जना, बहिरा विद्यार्थी तथा अभिभावक २५/२५ जना र स्रोत व्यक्ति २ जनाबाट अन्तर्वार्ता र प्रश्नावलीका साधनहरू प्रयोग गरी धारणा एवं तथ्याङ्कहरू संकलन गरिएको छ । त्यस्तै प्रत्यक्ष अवलोकन एवं स्थलगत सर्वेक्षणका साधन प्रयोग गरी प्राप्त तथ्याङ्कहरूको तालिकीकरण मार्फत तीनको विश्लेषण र व्याख्या गरिएको छ । अनुसन्धानको ढाँचा गुणात्मक र वर्णनात्मक पद्धतिमा आधारित भएता पनि विभिन्न तथ्यहरूलाई परिमाणात्मक रूपमा समेत प्रस्तुत गरिएको छ ।

बहिरा तथा सुस्त श्रवण बालबालिकाहरूको गणित विषयको सिकाइ उपलब्धि सबभन्दा कमजोर रहेको पाइयो । गणित बाहेक नेपाली, अंग्रेजी, विज्ञान र सामाजिक जस्ता विषयहरूको सिकाइ उपलब्धि पनि कमजोर नै रहेको पाइयो । यसो हुनाको प्रमुख कारण उनीहरूको भाषिक क्षमता न्यून हुनु हो । बहिरा तथा सुस्त श्रवण विद्यार्थीहरूमा सांकेतिक भाषाका औपचारिक शब्दको ज्ञानको सिमितताले गर्दा उनीहरूको सिकाइसम्बन्धी प्रमुख समस्या उपयुक्त सञ्चारको अभाव अथवा सांकेतिक भाषाको अपर्याप्त विकास हो भन्ने प्राप्त उल्लेख गरिएको छ । साक्षर भएर विद्यालय छोडेका बहिरा तथा सुस्त श्रवण बालबालिकाहरूले लेखेर अन्य मानिसहरूसँग दोहोरो सञ्चार गर्न सकेकाले उनीहरूको सामाजिक जीवन केही सहज बन्दै गएको पाइएको छ ।

बहिरा तथा सुस्त श्रवण विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि वृद्धि गर्न सांकेतिक भाषाको शब्दभण्डार बढाउने, दक्ष र सांकेतिक भाषामा तालिमप्राप्त शिक्षकहरूको नियुक्ति गर्ने, बहिराहरूले बुझ्ने संकेतयुक्त शिक्षण सामग्रीहरू प्रयोग गरेर शिक्षण गर्नुपर्ने सुझाव दिइएको छ । बहिराहरूका लागि छुट्टै पाठ्यक्रम निर्माण गरी सांकेतिक भाषाका पाठ्यपुस्तकहरूको निर्माण गर्न तथा सबै बहिरा बालबालिकाहरूलाई शिक्षामा पहुँच सुनिश्चित गर्नका साथै बहिराहरूको अपाङ्गता र शारीरिक क्षमतालाई ध्यान दिँदै सीपमूलक, प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा दिने पाठ्यक्रमको निर्माण गरी कार्यान्वयन गरेर उनीहरूलाई आत्मनिर्भर बनाउन थप सुझावहरू दिइएको छ ।

विषयसूची

परिच्छेद एक : परिचय

१.१	अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्याको कथन	५
१.३	अध्ययनको औचित्य	५
१.४	अध्ययनको उद्देश्यहरू	६
१.५	अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू	६
१.६	अध्ययनका परिसीमाहरू	७
१.७	सम्बन्धित शब्दावलीको परिभाषा	७

परिच्छेद : दुई

सैद्धान्तिक खाका तथा सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

२.१	सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	९
२.२	अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका	१३
२.३	शैक्षिक उपादेयता	१५

परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि

३.१	अनुसन्धानात्मक ढाँचा	१७
३.२	अनुसन्धानका साधनहरू	१७
३.३	तथ्याङ्कका स्रोतहरू	१८
३.४	नमुना छनोट तथा तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया	१८
३.५	तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया	१९

परिच्छेद चार : तथ्याङ्कको प्रस्तुतीकरण र विश्लेषण

४.१.१	बहिरा तथा सुस्त श्रवण बालबालिकाको सिकाइ उपलब्धिको अवस्था	२०
४.१.२	सांकेतिक अन्तर्क्रिया तथा संज्ञानात्मक विकासको सिद्धान्त र सिकाइ उपलब्धि	२७
४.१.३	बहिरा तथा सुस्त श्रवण बालबालिकाहरूको सिकाइ उपलब्धि	२८
४.२	विषयगत सिकाइ उपलब्धिलाई प्रभाव पार्ने तत्वहरू	३१
४.२.१	बहिरा विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि कमजोर हुने कारणहरू	३३

४.३	विद्यालय छोडेका बहिरा बालबालिकाहरूको सामाजिकीकरणको स्थिति	३७
४.३.१	विद्यालय छोड्ने बहिरा विद्यार्थीहरूको स्थिति	३९
४.३.२	विद्यालय छोडेका साक्षर बहिराहरूको सामाजिक स्थिति	३९
४.४	बहिरा तथा सुस्त श्रवण विद्यार्थीहरूका शिक्षण सिकाइमा रहेका समस्याहरू	४०

परिच्छेद पाँच : प्राप्ति, निष्कर्ष र सुभावाहरू

५.१	प्राप्ति	४३
५.२	निष्कर्ष	४९
५.३	सुभावा	५०
५.३.१	नीतिगत तह	५०
५.३.२	विद्यालय तथा स्थानीय तह	५१
५.३.३	अनुसन्धान तह	५३
	सन्दर्भ सूची	I
	अनुसूचीहरू	II-XV

तालिका सूची

तालिका ४.१.१	१० जना विद्यार्थीको कक्षा ४ र कक्षा ५ को औसत विषयगत प्राप्ताङ्क	२१
तालिका ४.१.२	कक्षा ६ का बहिरा विद्यार्थीहरूको २०६५ र २०६६ सालको वार्षिक परीक्षाको विषयगत औसत प्राप्ताङ्क	२३
तालिका ४.१.३	श्री कनकाई मा.वि. सुरुङ्गाको सेन्डअप परीक्षा २०६५ को बहिरा तथा सुस्त श्रवण विद्यार्थीहरूको प्रगति विवरण	२५
तालिका ४.१.४	श्री कनकाई मा.वि. सुरुङ्गाको एस.एल.सी परीक्षा २०६५ को कक्षा १० का बहिरा विद्यार्थीको प्रगति विवरण	२६
तालिका ४.१.५	कक्षा ५, कक्षा ८ र कक्षा १० का बहिरा तथा सुस्त श्रवण विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि स्थिति	२८
तालिका ४.१.६	विद्यालयमा उपलब्ध शैक्षिक सामग्रीको विवरण	३०
तालिका, ४.१.७	सिकाइ उपलब्धिलाई प्रभावपार्ने कक्षा कोठाको भौतिक व्यवस्थापन	३१
तालिका ४.२.१	बहिरा विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि कमजोर हुनका कारणहरू	३४
तालिका ४.२.२	विद्यालयले उपलब्ध गराएको शैक्षिक सामग्री तथा भौतिक सुविधाको स्थिति	३५
तालिका ४.२.३	बहिरा विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि स्थिति	३६
तालिका ४.३.१	श्री कनकाई मा.वि.बाट २०६४ देखि २०६६ सम्म विद्यालय छाडने तथा एस.एल.सी. उत्तीर्ण गर्ने बहिरा विद्यार्थीको स्थिति	३९
तालिका ४.३.२	विद्यालय छोडेका साक्षर बहिराहरूको सामाजिक स्थिति	४०
तालिका ५.१.१	श्री कनकाई मा.वि. सुरुङ्गाको २०६६ सालको वार्षिक परीक्षामा सामेल बहिरा विद्यार्थीहरू	४४
तालिका ५.१.२	कनकाई मा.वि.मा विशेष शिक्षातर्फ सांकेतिक भाषाका कार्यरत शिक्षकहरूको विवरण	४५

चित्र सूची

चित्र ४.१.१	१० जना विद्यार्थीको कक्षा ४ र कक्षा ५ को औसत विषयगत प्राप्ताङ्क	२२
चित्र ४.१.२	कक्षा ६ का बहिरा विद्यार्थीहरूको २०६५ र २०६६ सालको वार्षिक परीक्षाको विषयगत औसत प्राप्ताङ्क	२३
चित्र ४.१.३	श्री कनकाई मा.वि. सुरुङ्गाको सेन्डअप परीक्षा २०६५ को बहिरा तथा सुस्त श्रवण विद्यार्थीहरूको विषयगत औसत सिकाइ उपलब्धि	२५
चित्र ४.१.४	श्री कनकाई मा.वि. सुरुङ्गाको एस.एल.सी परीक्षा २०६५ को कक्षा १० का बहिरा विद्यार्थीको विषयगत औसत प्रगति विवरण	२६
चित्र ४.१.५	कक्षा ५, कक्षा ८ र कक्षा १० का बहिरा तथा सुस्त श्रवण विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि	२९
चित्र ४.२.१	विद्यालयमा उपलब्ध गराएको शैक्षिक सामग्री तथा भौतिक सुविधा	३५
चित्र ४.२.२	बहिरा विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि	३६